

ПРОСТОРОВІСТЬ СОМАТИЧНОГО БУТТЯ: ВІД ВІДЧУТТІВ ДО ПІЗНАННЯ

Соматичне буття розглядається через просторові, часові і смислові виміри людини. Вводяться поняття живого простору і живого часу. Розрізняються поняття "тіло" і "сома". Якщо тіло зображується і сприймається візуально, то, звільнене від зображення, воно перетворюється в сому і стає здатним до уявлення. Людина своєю персональною соматичністю займає принципово інше місце у просторі, на відміну від скульптури, яка зображує тіло. Просторовість соматичного буття створюється не фізичним, а феноменальним тілом, що слід розуміти не як думку про тіло, а реальне тіло, яке наділене ініціативами і знаходиться у світі предметів і людей. Саме з допомогою феноменального тіла розкривається чуттєва фігуративність людини у просторі культури, відображається не стільки "реальність" людського світу, скільки його потенційність.

Людське буття багатоманітне і традиційно мислиться в категоріях простору, часу та смислової єдності. Соматичне тяжіє до просторового виміру людини, хоча глибоко зачіпає як часовий, так і смисловий виміри її буття. Як зазначає Д.Бом, "...будь-яка зміна смислів є зміною соми, а будь-яка зміна соми є зміною смислів" [5, 76]. Людську індивідуальність слід розглядати як просторово-смислову розгорнутість, тоді як особистість доцільно аналізувати як таку розгорнутість "Я", яка здійснюється у часі. У зв'язку з цим потрібно ввести поняття живого простору і живого часу, де можна передбачити, що все, включаючи і нас самих, є узагальненим різновидом смислу.

Якщо простір – це характеристика світу, де події мають місце одна поряд з іншою, то сома – це, безумовно, в певному сенсі подія у світі, яка складається із величезної кількості мікроподій. Будь-який рух – це подія. Об'єктивуюча думка, керована іменником "сома", поза власною волею зводиться до *речі*, яка знаходиться у зовнішньому просторі. Уявлення, що об'єктивують сому ("річ, котра визначається простором інших речей"), мало що можуть дати нам

у розумінні людського смислу цієї “речі”. Соматичне буття характеризується іншим видом своєї єдності, аніж єдність інших речей. Кожна людина, яка коли-небудь милувалась в музеї скульптурою, могла помітити, що вона сама, своєю персональною соматичністю займає принципово інше місце у просторі, аніж скульптура. Людина може відійти далі, підійти ближче, обійти навколо. Вона завжди говорить, що певна річ лежить на столі поряд з іншою річчю, але вона ніколи не може сказати, що поряд з річчю також лежить її рука. Тобто конструкція “в мене є...”, або “я маю...” *різним чином* сприймається стосовно якоїсь речі і частини самої людини, наприклад, її руки, ноги, носа. Як зазначає К.Уільямсон, у контексті детективної історії такий вираз, як “у мене є тіло”, може означати не що інше, як те, що воно знаходиться десь у нього дома” [7, 481]. Але людина не знаходиться *перед* своєю сомою, вона в ній, якщо правильно сказати, *людина і є сома*. Якщо певний предмет – це конгломерат, єдність, як, наприклад, книга (це певна кількість сторінок, зшита докупи), то рука – це не певна сума кісток, м’язів, пальців. Соматичне зовсім іншим чином заповнює простір, аніж заповнюють його речі матеріального світу. Як зазначає М.Мерло-Понті, тіло саме створює свій простір, а не лише займає місце, розміщується в готовому просторі, воно створює свій простір у рухах, де реалізується *воля* людини, воно запускається всією ситуацією, є акцією, а не реакцією на окремий предмет [6, 139].

Здатність до розгортання рухів дозволяє говорити, що соматичний простір – це не “вміщеність у щось”, а “засіб для”. Соматичний простір є простір, що розгортається там, де через рух здійснюється інтенціональне покладання. “Зовнішній простір сам по собі аж ніяк не може обґрунтувати це покладання, – писав М.Мерло-Понті, – тілесний простір пронизаний завданнями і турботами, він неоднорідний з універсальним простором” [6, 148].

Можливість людини розвивати соматичний простір перед завданням існування призводить до того, що в тілесному досвіді люди зустрічаються з певною множиною властивих їм соматичних виявів. Р.Барт зазначав, що анатомічне тіло і тіло еротичне народжуються в результаті різних номінацій [1, 474].

У соматичному бутті власне тіло виступає первинною моделлю, вказуючи на ідею наявності і володіння, у відношенні до нього для людини розкривається відношення власності. “Сома” не означає тіло, вона означає “мене, тілесну істоту”, а в значенні володіння виступає як “моє тіло”. Врахування соціального контексту показує, що *феномен влади* (стратегія придушення, тиску і підпорядкування) *пов'язаний з реальним формуванням тілесності в соціумі*, де ущільнюється тіло, яке виробляє і споживає, тіло аскетичне і тіло гедоністичне, тіло еротично привабливе і тіло, в якому виявляється самоспрямована жорстокість.

Сучасна культура і наукові дослідження все більше підводять до того, що не тіло потрібно розуміти через організм, а навпаки. Розвиток науки і культури вимагає чіткішого вживання понять “тіло” й “організм” для фіксації різних аспектів фізичної організації людини. І тіло, й організм є складовими фізичної організації, і межа між ними змінюється залежно від міри оволодіння закономірностями організму. Тіло виступає як *частина організму*, освоєна культурними засобами, і виявляється як *сукупність органів культури*. Організм – це та частина фізичної організації, яка, будучи природною складовою людини, діє спонтанно як біологічна система з її специфічними закономірностями.

Організм і тіло можна розрізнити функціонально. Людина може підняти руку, яка належить тілу, що керується волею і розумом людини. Але я не зможу зупинити серце, воно належить організму. Разом з тим історично відома і така висока міра оволодіння організмом, коли і серце може бути підпорядковане волі людини, але тоді воно вже стає тілом. Такою є практика йогів, де межа тіла досить широка як результат могутніх детермінацій від культури.

Спробу розмежувати поняття “тіло” й “організм” бачимо у В.Соловйова, який розрізняє три елементи в системі вмонтованості людини в культуру: плоть – тіло – дух. Під плоттю мислиться організм, тіло – проміжна фізична складова, яка поєднує плоть і дух (культуру). Між плоттю і духом, як вважає Соловйов, точиться боротьба за оволодіння тілом як певним знаряддям. Якщо переможе

плоть, то фізична організація загалом домінує. Якщо перемога виявиться за духом, тоді панує культура.

Особливості соми полягають у тому, що уявити її можна тільки наполовину. Уявлення об'єктивується і на цьому зупиняється, але до повного визначення потрібно включити те, що сома сама об'єктивує, воно виступає не тільки як *щось представлене*, але і як *те, що представляє*. Тіло зображається і сприймається візуально; звільнене від зображення, воно перетворюється в сому і стає здатним до уявлення. Людина може обвести обрис пальців руки і побачити її контури на папері, але в повне визначення тілесності руки потрібно включити і ту руку, яка тримала олівець. Чи може така система бути рефлексивною і характеризуватись самовідображенням? Цей приклад можна продовжити, якщо перетворити живопис в анімаційне кіно, де тілесність буде вже не тільки побаченою, але й матиме здатність бачити, не тільки об'єктом, але й суб'єктом. Наше око як анатомічний орган тілесне, але соматичністю характеризується *функція* цього органу. Відомі аналогії між поглядом і дотиком. Наш погляд на світ виконує функцію палиці для сліпої людини. Палиця "знайомить" із місцевістю. Можна сказати, що живопис – це штучна "місцевість", де художник задає тип бачення і тим самим змінює наш погляд, а значить і тілесність бачення. Погляд отримує враження відповідно до того способу, яким він знайомиться з місцевістю, тобто картину, то блукаючи, то затримуючись, як писав М.Мерло-Понті [6, 153]. Через погляд люди, яким подобається різний живопис, мають різні стилі бачення, різні способи використання різного тіла, тим самим і різні форми прояву соматичного. Тіло невіддільне від його використання. Це не об'єкт, через який або про який людина "думає", але реальність самого її буття, через яку вона живе.

Навіть якщо взяти тіло в такому гранично натуральному вигляді, як його прагне бачити медицина, нам нікуди не подітись від тих обставин, що людина – це істота, яка уявляє. Її уявлення, обмежені в тілі, змушують прямувати за ними. Медики знають, що фізіологія хвороби, її хід і лікування (здавалось би, суто природний процес) залежать від того, як пацієнт уявляє будову свого органічного тіла. Це в науці (фізіології, анатомії, імунології),

можливо, відсторонене, ніде не помічене, не ангажоване об'єктивне знання. Уявлення, які складає про себе пацієнт, характеризується високою мірою заангажованості. Адже це він сам і є! Його уявлення реально розміщені в тілі, і при особливих умовах можуть впливати на природний механізм, на те, як він "робить свою справу". На другий план відходять ті процеси і явища людської органіки, які не потребують ніяких умов. На першому плані постає людська надмірність, та риса цієї істоти, завдяки якій вона може далеко виходити за межі природного автоматизму. Тіло просякнуте інтенціональністю, і це по-різному може обернутись для людини, якщо розмірковувати в категоріях користі і шкоди. Як кажуть, *свідомий намір заснути* – це шлях до безсоння, свідомо зосередженість на процесі травлення – певний спосіб зіпсувати травлення. Але такого ж роду виходи за межі природних автоматизмів, тим самим за межі тіла, мають місце в мові, в рухах символічних координацій, без яких немислима культура. *Тіло* навіть у найприроднішому контексті *не є натуральним*.

Ця своєрідність розкривається в стародавніх ідеях про диференціацію життєвих циклів, коли на анатомічний поділ накладається уявлення про будову універсуму, який відтворює себе в центрах активності: голова – активність розуму, груди – активність серцевої сили, черево – активність породжуючої сили. Тут простір тіла підлягає вторинному означенню, анатомічна мова стає мовою міфів. Хіба нам не природно думати, що думка народжується в голові, а любов – у серці? За особливих умов тіло може виступати основою не тільки для раціональної практики, але й практики ірраціональної. Коли посилено й однобічно підкреслювати те, що в звичайній практиці виступає урівноваженням, тоді виникає містика. Містика голови лежить у центрі уваги греків і буддистів, містика серця – предмет особливої уваги християн, містика черева – предмет особливого піклування в оргіастичних культурах, у діонісійстві.

Життєво правдиві і міфологічно переконливі роздуми про соматичне буття зустрічаються в роботах Г.Д.Гачева. На його думку, організм характеризується всіма видами рухів, властивих світовим стихіям. Через дихання людині наданий Дух, який знає

це – те, так – ні, теза – антитеза, тим самим уже у несвідомості дихання дається первинна логіка стверджень і заперечень. Організм, відзначає Гачев, виправданий стихіями повітря, вбирає його з трансцендентністю для життя природного, що в мені тече. Тому “життя – це спущена мені гносеологічна драбина” [2, 55].

Просторовість соматичного буття створюється не фізичним, а феноменальним тілом. Це не думка про тіло, а реальне тіло, яке наділене ініціативами, знаходиться у світі предметів і людей, від яких виходить “клич”. Воно вибудоване рухами ініціатив, акцій і реакцій. *Просторовість соматичного буття похідна від буття*, ситуації, завдання, а не від універсального, геометричного, гомогенного простору [6, 148]. Відмахуючись від комарів (“ну зовсім знахабніли!”), людина захищає не своє фізичне тіло, а своє феноменальне тіло. Коли спритніший серед комарів усе ж робить свою справу, то людина ніколи не опиняється перед необхідністю вирішувати топографічну або геометричну задачу, співвідносну із зовнішнім простором, щоб знайти місце укусу. Працюючи з голкою або ножицями, людина ніколи не дивиться на пальці, які тримають ці інструменти. Її пальці – не фізичні посередники, з допомогою яких ножиці ріжуть. Це ріжуть самі пальці з допомогою ножиць. Швачки думають, що коли дивитись на руки – зіпсуєш усю роботу. Спортсмени знають, що коли стрибаєш через перепону, то не можна дивитись або звертати увагу на ноги. Усвідомлюючи свій тілесний простір як матрицю звичайних дій, людина випробовує своє тіло як спрямоване вперед, туди, *де здійснюється дія*. Власний соматичний простір ніколи не є об’єктом її знання, власне тіло люди знають значно гірше, ніж далеко розміщені предмети. Відомо, що багато людей не пізнають на фотографії власних рук. Феноменальне тіло заселено ініціативами, які не обов’язково завжди усвідомлюються. Простий приклад – довільне відкриття рота дорослого, коли він з ложечки годує дитину. Іноді в молочному магазині можна спостерігати, як продавець також відкриває рот, коли наливає сметану в банку.

Просторовість соматичного буття складається з рухів і дій, які є мікрочинками; з допомогою рухів відбувається смислова категоризація як світу, так і тіла. Водій вантажівки включає в

схему свого тіла габарити автомобіля, лінотипіст – засоби набору, органіст – клавіші і педалі інструменту, пані, коли вона в широкому капелюшку проходить у вузькі двері, включає в схему свого тіла ширину крис капелюшка тощо. Феномен власного тіла, як пише В.Лекторський, розкривається двома шляхами. Деякі його стани розкриваються суб'єктом “зсередини”, з допомогою пропріоцептивної рецесії. З іншого боку, цей феномен розкривається через усвідомлення вписаності тіла в сітку зв'язків світу [3, 155]. Категоризація соматичного простору може здійснюватись як у вербалізованій, так і в невербалізованій формах. Невербалізовані перцептивні дії – це теж категоризації, прояв практичного інтелекту. Вербалізовані (словесні) уявлення простору, як внутрішнього, так і зовнішнього, досить поверхові. Перцептивні (чуттєві) категоризації набагато змістовніші. Саме вони розкриваються в дослідженнях семантики середовища існування людини [1, 12].

У своїй діяльності людина освоює найрізноманітніші простори – земний, повітряний, підводний, космічний, простір кімнати, дому, двору, вулиці, міста, країни, континенту. Це освоєння веде до стійких рубрикацій як світу, так і свідомості. Категорії культурного ландшафту – це такі продукти діяльності, які виконують роль інструмента засвоєння світу, який забезпечує його єдність, чітко фіксується у перцептивних діях, можуть усвідомлюватись через вербалізацію, містять в собі багату культурно-історичну інформацію. До складу таких категорій, з якими має справу людина, котра освоює простір міста, відносять шлях, межу, ворота, вулицю, перехрестя, річ, вертикальне і горизонтальне, простір і порожнину, видиме і невидиме, порядок і хаос тощо. Категоризація пов'язує як культурні об'єкти, так і тілесність індивіда. Вербалізація зовнішньої сторони цього зв'язку дає у свідомості картину реальності, вербалізація внутрішньої сторони дає образ тіла суб'єкта. “Я” – це те, що рухається певним “шляхом”, зіштовхується з певною “межею”, для чого й існують “ворота”. Оскільки “ворота” – це і двері, і вікно, і вокзал, і прилавок магазину, й арка, й міст, і зупинка транспорту, і портал сцени, то стає зрозуміло, що для людини-суб'єкта важливими є не просто соматичні характеристики її *істоти*, а соматичні характеристики її *функціонування* у світі

культурних об'єктів. Самі ж соматичні характеристики розглядаються під кутом зору їх семіотики.

Це пояснює розуміння випадків порушення образів власного тіла у людини, позбавленої звичного середовища. Значні зміни середовища, які виникають у стані невагомості, дуже спотворюють схему тіла людини. Воно проявляється в неадекватних уявленнях людини про розміри, форму, взаємовідношення органів і кінцівок, розкривається в неадекватних реакціях, в зорових ілюзіях, в галюцинаторних переживаннях аж до симптомокомплексу "кінець світу". Тут, як і в досліджах з інвентированого зору, чітко переживається відчуття "нереальності" того, що відбувається. Щось подібне переживає і людина, яка опиняється в настільки незвичному культурному ландшафті, що ненароком усвідомлює свою повну розгубленість у світі предметів – довоколишне живе повним життям без нього ("чи існую я взагалі?"), ніщо не кличе ("відсутні шляхи"), в ньому немає потреби ("немає перехрестя з ситуаціями зустрічей") тощо. Відсутність визначеності *навколо* порушує і *опутрішне* відчуття самототожності людини [1, 12].

Соматичне буття потребує досліджень на міждисциплінарному рівні. Серед таких досліджень варто відзначити колективну монографію "Антропология тіла" (ред. Д.Блекінг), де розглядаються найрізноманітніші аспекти соматичного у соціально-антропологічному контексті: невербальні засоби спілкування і соціальної виразності, проблеми трансформованих станів свідомості і переживання (фарба сорому, хвилювання), проблема психогенної патології (смерть від навіювання і переконування), стереотипи статевих відносин, психобіологічні основи мистецтва (музика, танець) і релігії (стан трансу), семіотичні аспекти соматичного (класифікація і символізація тіла в культурі і т. ін.).

Просторовість соматичного буття утворюється із дій феноменального тіла, яке розгортає свої ініціативи в інтенційному плані. Воно визначається не зовнішнім, тривимірним, універсальним простором, а буттям, тобто тим, що людина вважає істиною свого існування і здійснення. Воно є простором його надій, дій, перемог, задоволень і насолод. Воно є і простором його спокус, випробувань, поразок, страждань і розчарувань. Саме через феноменальне тіло

розкривається чуттєва фігуративність людини у просторі культури, відображається не стільки "реальність" людського світу, скільки його потенційність.

1. Барт Р. Удовольствие от текста // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – Москва: Прогресс, 1989. – С. 462 – 518.
2. Гачев Г.Д. Фантагармония об организме. – Москва: ИНИОН, 1991. – 102 с.
3. Лекторский В.А. Субъект, объект, познание. – Москва: Наука, 1982. – 359 с.
4. Маленков А.Г.; Ковалев И.Е. Кожа и происхождение человека // Природа. – 1986. – №6. – С. 76–83.
5. Bohm D. Unfolding meaning. A weekend of dialogue with David Bohm. – London, New York: Ark Paperbacks, 1987. – 588 p.
6. Merleau-Ponty M. The phenomenology of perception. – London: Routledge Kegan Paul., XXI. 1967. – 466 p.
7. Williamson C. Attitudes towards the body: philosophy and common sense // Philes quart. – St. Andrews. – 1990. – Vol. 40. – № 161. – P. 466-488.

Лидия Газнюк. Пространственность соматического бытия: от ощущения к познанию. Соматическое бытие рассматривается через пространственные, временные и смысловые измерения человека. Вводятся понятия живого пространства и живого времени. Различаются понятия тела и сомы. Тело изображается и воспринимается визуально; освобожденное от изображения, оно превращается в сому и становится способным к воображению. Человек своей персональной соматичностью занимает принципиально иное место в пространстве, в отличие от скульптуры, изображающей тело. Пространственность соматического бытия создается не физическим, а феноменальным телом, которое понимается не как мысль о теле, а как реальное тело, наделенное инициативами и находящееся в мире предметов и людей. Именно посредством феноменального тела раскрывается чувственная фигуративность человека в пространстве культуры, отображается не столько "реальность" человеческого мира, сколько его потенциальность.

Lidiya Haznyuk. Space of somatic: from sensation to cognition. Somatic being is considered as spatial, temporal and sensual

measuring of human being. Concepts of live space and live time are putting in. Concepts of body and soma differ. Body is described and perceived visually, and it turns into soma and becomes able for imagination, free from representation. The human being by its personal soma takes on principle other place, in contradistinction to depicted body sculpture. Space of somatic being is created by phenomenal body, not as thought about body. This usual body endowed with initiatives is in the world of things and people. Perceptible figurativeness of human being opened in culture space exactly by means of phenomenal body reflects not so much human world reality as its potential.